

Melissa Kravetz, *Women Doctors in Weimar nad Nazi Germany: Maternalism, Eugenics and Professional Identity*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2019, 328 str.

Francuski filozof i povjesničar ideja Michel Foucault u svojoj *Istoriji seksualnosti* na idući način opisuje začetke *populacijske politike*:

“U osamnaestom stoljeću jedna od velikih novina u tehnikama vlasti bila je pojava ‘stanovništva’ kao ekonomskog i političkog pitanja: stanovništva-bogataša, stanovništva-radne snage (...) stanovništva u ravnoteži između vlastitog rasta i sredstava kojima raspolaže. Vlade uviđaju da nemaju posla samo sa podanicima, pa ni sa ‘narodom’, nego sa ‘stanovništvom’ i svojstvenim mu pojavama (...): stopom rađanja, stopom smrtnosti, životnim vekom, plodnošću, zdravstvenim stanjem, učestalošću poboljevanja, oblicima ishrane i stanovanja. (...) U srži tog ekonomskog i političkog pitanja stanovništva, seks: treba analizovati stopu rađanja, godine stupanja u brak, zakonita i nezakonita rođenja, prevremenost i učestalost polnih odnosa, puteve da se oni učine plodnim ili jalovim, dejstvo neženstva ili zabrana, primjenjivanje postupaka protiv začeca (...) ovo je prvi put da jedno društvo tvrdi (...) kako su njegova budućnost i sreća povezani ne samo sa brojem i vrlinom njegovih građana, ne samo sa propisima o braku i sa ustrojstvom porodice, već i sa načinom na koji se svako služi svojom polnošću.”¹

Početakom 20 st. ovaj je koncept *populacijske politike* u Evropi nadograđen *eugenikom*, *konceptom socijalne i rasne higijene*, *socijalnog Darwinizma* sukladno kojima se, manje ili više sistemski i institucionalno, usmjerava, regulira razvoj i obnova “stanovništva” unutar državnih okvira, kroz diferencijaciju i kategorizaciju članova društva, pojednostavljeno rečeno, na “superiorne” i “inferiorne”, te se prema tome nastoji utjecati i na njihovu odluku i pravo na brak i reprodukciju. Pomenuta *superiornost* i *inferiornost* su nerijetko definirane klasnom, ali i rasnom, etničkom,

¹ Mišel Fuko, *Istorija seksualnosti Volja za znanjem* (Drugo izdanje), Prosveta, Beograd, 1982, 27-28.

ideološkom pripadnošću, kao i stanjem mentalnog i fizičkog zdravlja. Pri tome se, unutar ovih koncepata, “negativne” društvene pojave, poput raširenog alkoholizma, stope kriminaliteta – često usko povezane sa uvjetima krajnje socijalne bijede “inferiornih” grupa sa dna društvene ljestvice – tretiraju kao genetski prenosivi.

Iz evropskog/zapadnog povijesnog konteksta definiranog ovom idejnom paradigmom, koja jača zajedno sa prvim modernim nacionalnim i birokratskim državama te koja početkom 20. st. oblikuje diskurs “humanističkih” znanosti, pa i medicine čijoj profesionalizaciji doprinosi u kontekstu pojačane državne skrbi za zdravlje članova (nacionalnog) društva, ishodi tema vrijedne naučne studije pod naslovom *Women Doctors in Weimar nad Nazi Germany: Maternalism, Eugenics and Professional Identity*, autorice Melisse Kravetz, vanredne profesorice historije i kopredsjedavajuće na Ženskim, rodnim i seksualnim studijima (The Women, Gender and Sexuality Studies Minor) na Univerzitetu Longvud, Virginia, SAD.

Zapravo, ova monografija u kojoj se tijesno isprepliću rodna historija, kao dio društvene, politička, te historija ideja i medicine kao znanosti i profesije pokazuje na koji način su, po završetku I svjetskog rata, žene, doktorice, mahom iz više i srednje društvene klase, u Vajmarskoj, a potom i nacističkoj Njemačkoj, kreirale i proširivale prostor svog profesionalnog djelovanja unutar opisanog idejnog mainstream-a i medicine kao dominantno muške djelatnosti. U istraživačkom fokusu je djelatnost doktorica okupljenih unutar prvog njemačkog ženskog profesionalnog medicinskog udruženja utemeljenog 1924. (Bund Deutscher Ärztinnen, BDÄ) kao i medicinski diskurs koji se kreirao unutar njegovog časopisa *Die Ärztin* koji je autorici poslužio kao glavni izvor za rekonstrukciju teme. U Uvodu studije Kravetz piše kako su u Njemačkoj, u odnosu na druge velike evropske države, žene relativno kasno, početkom 20. st. dobile pravo da studiraju medicinu te da je tome “kumovao” i mizogini diskurs profesora medicine i konzervativne birokratije koji su javnost uvjeravali da ženama ne treba dati pristupa visokom obrazovanju jer preveliko intelektualno naprezanje „umanjuje njihovu privlačnost, ugrožava njihovo zdravlje i razvoj reproduktivnih sposobnosti“. Dakle, prva generacija doktorica u Njemačkoj završila je

svoj studij tokom i nakon Prvog svjetskog rata kada je, na zgarištima vojnog i nacionalnog poraza i teške krize njemačkog društva pogođenog ogromnim demografskim gubicima muške populacije, te opadajućim natalitetom, jedna frakcija Socijaldemokratske partije Njemačke utemeljila prvu građansku parlamentarnu demokratiju u njemačkoj historiji, Weimarsku republiku.²

„Populacijskom politikom opsjednuti“ (jer eugenika je prožimala i lijeve i desne političke koncepte i “progresivnu” misao), kako autorica navodi u prvom poglavlju svoje knjige,³ politički predstavnici Weimarske republike, socijaldemokrati, skupa sa demografima, stručnjacima za društvenu higijenu, te doktorima i udruženjima za promidžbu populacijske politike, a zbog straha za budućnost nacije i straha od njemačkih neprijatelja i nacionalnog *Drugog*, u potpunosti su podupirali eugeničke i principe društvene higijene stavljajući fokus ne samo na kvantitet već i na *kvalitet* reprodukcije članova društva i nacije. U tom smislu se već po završetku rata nastoji ozakoniti amandman na Zakon o braku iz 1875. kojim bi se razmjena bračnih zdravstvenih potvrda, dobivena na temelju zdravstvenih prebračnih pregleda, učinila obligatornom (takve vrste restrikcija na bračno udruživanje u to vrijeme već su postojale u SAD-u i Švedskoj, napominje autorica) čime bi se, u cilju obezbjeđenja *kvalitetnog* nacionalnog potomstva, podržalo zasnivanje braka između *spособnih (capable)* individua te obeshrabrio brak između *manje vrijednih (less valuable)* individua. Budući se ozakonjenje navedenog amandmana nije moglo ostvariti država se fokusirala na poticanje osnivanja općinskih, privatnih i religijskih

² Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih Politička istorija velikih država Evrope 1919-1939* (Drugo izdanje), CID Podgorica, 1998.; Hannah Arendt u svom eseju o Rosi Luxemburg opisuje mračne okolnosti u kojima je rođena i stabilizirana ta socijaldemokratska državna tvorevina – politička ubistva Rose Luxemburg i Karla Liebknechta, izvršena po nalogu socijaldemokratske vlade uz pomoć *Freikorpsa*, ultranacionalističke, ilegalne formacije – te oslanjanje istih oportunističkih socijaldemokrata predvođenih Ebertom na vojne trupe i društvene klase koje su činile oslonac starog i jednog od najautokratskih režima u Evropi. Hannah Arendt, “Rosa Luxemburg 1871.-1919.”, u: Hannah Arendt, *Ljudi u mračnim vremenima*, TIMpress, Zagreb, 2019, 40-41.

³ Prvo poglavlje nosi naslov: “Promoting Marriage, Motherhood, Eugenics, and Comprehensive Health Care in Marriage Counseling Centres”, 21-54.

centara za bračno i seksualno savjetovanje kao vid institucionalnog podupiranja i diseminiranja principa populacijske politike prema stanovništvu u koje je trebalo usaditi potrebu nacionalne odgovornosti pri biranju bračnog partnera. U tom smislu ovi centri postaju mjesto upada države i njenih *stručnjaka*, posjednika *znanja* u sferu privatnog, braka, porodice koji se, definirani kao institucionalni temelji nacije i društva, pretvaraju u mjesto intervencije odozgo. Prema zagovornicima populacijske politike, društvena kriza manifestirala se kao kriza braka, kroz povećan broj razvoda te, s jedne strane, kao opadanje nataliteta i plodnosti (privilegiranih društvenih slojeva), a s druge strane, kao nekontrolirana reprodukcija slojeva sa dna društvene ljestvice koji su zbog teških ekonomskih uvjeta u kojima su živjeli, nezaposlenosti, alkoholizma, veneričnih bolesti tretirani kao društveno opterećenje koje treba umanjiti.

Činjenica da su u centre za bračno savjetovanje dolazile dominantno žene iz radničke klase koje su se nosile sa bračnim i životnim problemima poput (muževljevog) nasilja, nevjerstva, alkoholizma, nezaposlenosti, beskućništva, potrebe za abortusom, kontracepcijom, sterilizacijom, otvorila je prostor za žene doktorice da postave zahtjev za svojim profesionalnim angažmanom u okviru ovih savjetovališta koje postepeno pretvaraju u rodno omeđeni, *ženski* medicinski prostor pa time i prostor vlastite moći. Pri tome je njihova djelatnost bila diskurzivno legitimirana maternalističkim diskursom i narativom o “urođenoj” ženskoj empatiji i sposobnosti da se blisko poveže sa pacijentom, a istovremeno prožeta eugeničkim uvjerenjima, klasnim predrasudama, kao i nastojanjima da vrijednosti, moral i principe života srednje klase prenesu i na svoje “štićenice”. Kroz rad sa pacijenticama koji nipošto nije bio jednoznačan i koji je imao i humane konotacije (značaj bračnih savjetovališta bio je i u tome što su ženama omogućavala slobodan pristup kontracepciji a time i reproduktivna prava) doktorice su istovremeno doprinosile i naturaliziranju primarne društvene uloge žene kao supruge i majke, tj. esencijaliziranju rodних razlika, te nastupale kao agenti idejno-političkih i društvenih struktura moći.

U drugom poglavlju svoje knjige⁴ Kravetz opisuje eugenički fokus Weimarske države – zabrinute za devastiranu naciju u rasulu i za perspektive njene *kvalitetne* obnove – na omladinu (Zakon o skrbi nacionalne omladine, 1922.), te posebno na njihovo tijelo i njegovu fizičku spremu jer se vjerovalo da fizičko zdravlje i osposobljenost članova zajednice doprinosi rehabilitaciji i obnovi nacionalnog zdravlja u cijelosti. Navedeno je bilo poticaj doktoricama da pokrenu debatu u javnom prostoru o pravu ženske djece na tjelesni odgoj koji bi se prilagodio njihovim temeljnim društvenim ulogama – domaćice, majke koja će rađati i odgajati *zdrav i kvalitetan* nacionalni podmladak, supruge, skrbiteljice za širu i užu obitelj. Kravetz napominje da su tim djelovanjem doktorice osnaživale vlastitu/žensku participaciju u javnom prostoru, osiguravale i proširivale prostor svog profesionalnog djelovanja na škole te se istovremeno, po prvi put organizirajući javni forum na temu fizičkog obrazovanja ženske djece,⁵ borile za pravo na jednako, a ipak prilagođeno „posebnim“ rodnim potrebama, obrazovanje djevojčica i djevojaka. Dakle, prava su proširivana u okvirima zadane patrijarhalne matrice i selektivno humane ideologije.

Značajno je napomenuti da su ciljna grupa ove državne, društvene i medicinske akcije za obezbjeđivanje jednakih prava na tjelesni odgoj i edukaciju o društveno odgovornom životu bile djevojčice koje su pohađale zanatske škole, tj. djeca radničke klase, u pubertetskim i adolescentskim godinama (doktorice nisu radile npr. u gimnazijama koje su pripremale akademski kadar iz viših društvenih slojeva) te je, kako napominje autorica, njihova posebna pažnja posvećivana siromašnoj i djeci ugroženog mentalnog zdravlja sa ciljem praćenja, kontrole, evidentiranja, pa i izoliranja „oboljelog nacionalnog tkiva“ (takva djeca su u školama i sportskim klubovima odvajana od ostalih). Upravo tu u školama vršeni su medicinski pregledi i sastavljeni zdravstveni kartoni koji su individue pratili kroz godine do pomenutih

⁴ Pod naslovom: „Preparing Girls for Motherhood: School, Doctors, Youth Welfare, and the Reform of Girls' Physical Education“, 55-94.

⁵ Konferencija o tjelesnom odgoju žena, organizirana je u Berlinu, 22-24.3.1922. od strane Saveza njemačkih ženskih udruženja i Njemačkog nacionalnog komiteta za fizičku vježbu.

bračnih savjetovališta, te se na temelju njih donosila i odluka o pravu tih pojedinaca na prokreaciju. Zdravu radničku djecu i buduće njemačke majke doktorice su u školama educirale o pravilnoj prehrani, pravilnom i prirodnom načinu odijevanja, prevenciji bolesti, štetnosti alkohola i duhana, moralu i seksu. Nastojale su educirati i majke te djece o onome što su smatrale pravilnim odgojem, putem radionica, edukativnih brošura i tome sl.

U trećem poglavlju⁶ Kravetz opisuje institucionalnu borbu protiv alkoholizma i veneričnih bolesti koji su predstavljali, za navedene strukture društvene i političke moći, najveći izazov kvalitetnoj reprodukciji nacije i „metaforu moralnog posrnuća njemačkog društva“ u kojem je potkraj rata gotovo milion Nijemaca imao neku veneričnu bolest. Prenosioци tih spolnih bolesti najvećim dijelom su bili vojnici koji su se vraćali iz rata. Također, radnici koji su iscrpljivani socijalnom bijedom, nehumanim radnim satnicama i uvjetima, izlaz su tražili u alkoholu i u prostituciji, gdje su ostavljali svoje plaće a kući donosili i širili gonoreju, sifilis. U uvjetima ekonomske krize i žene iz srednje klase okretale su se prostituciji koja je povećavala rizik zaraze.

Njemačke doktorice počinju se intenzivnije baviti navedenim društvenim problemima, tvrdi autorica, onda kada su oni počeli zahvaćati i članove više i srednje klase.

Ipak, kako ništa u povijesti nije jednoznačno niti jednostavno u ljudskoj djelatnosti, doktorice, koje su 1927. tokom javne, društvene i političke rasprave o Zakonu za borbu protiv spolnih bolesti (Law for Combating Venereal Disease) u njoj uzele aktivnog učešća napadajući na mizogine i duple seksualne standarde, te se potvrdile kao „politička bića“, naposljetku su izvojevale i pobjedu za žene sa društvene margine kojima su sadržinom Zakona koji je usvojen zagarantovana ključna građanska prava (na slobodno kretanje, pristup javnim mjestima, i tome sl.). Vlastitu profesionalnu pobjedu su opet izvojevale time što je skrb za prostitutke, od policije za moral, prešla na socijalne službe i zdravstvene odsjeke u kojima su otvorena nova radna mjesta za doktorice koje

⁶ “Fighting the Vices That Threatened Women nad Children: Sex, Alcohol, Disease“, 95-129.

zadobijaju svojevrsnu moć i kontrolu nad tim ženama. Radna mjesta dobile su i u Centrima za spolne bolesti koji se osnivaju uz državni poticaj i u kojima su se tražile ženske osobe sposobne za uspostavljanje „odnosa povjerenja“ sa pacijenticama. Ipak, napominje Kravetz, svi ovi, za žene osvojeni medicinski profesionalni prostori bili su, u biti, marginalni jer se radilo o honorarnim poslovima koji nisu donosili veliku finansijsku dobit i koji nisu ugrožavali muški primat u medicini. Krajem 19. stoljeća kršćanski moralni rezon u borbi protiv alkoholizma kao društvene pošasti, navodi autorica, zamijenila su naučna i medicinska objašnjenja *stručnjaka* – doktora i psihijataru – koji su tražili biološki uzrok ovim porocima. Anti-alkoholičarske kampanje predvodile su žene (German Women's League for an Alcohol Free Culture) jer je privatna sfera za koju su smatrane društveno odgovornima bila najviše ugrožena tim porokom. Doktorice (Agnes Bluhm u *Ärztin*-u) koje su uzimale učešća u anti-alkoholičarskoj kampanji tokom Weimarske republike, kao i njihove muške kolege, služile su se eugeničkim diskursom putem kojeg su alkoholizam vezale za siromaštvo, kriminal, spolne bolesti, nasilje, prostituciju i nekontroliranu, *nekvalitetnu* reprodukciju koja je ugrožavala *civilizirane* članove društva i predstavljala teret koji je trebalo umanjiti.

Posljednja dva poglavlja knjige⁷ predstavljaju svojevrsnu kulminaciju ovog povijesnog narativa o profesionalnom usponu doktorica „na krilima“ populacijske politike u njenom najradikalnijem ideološkom obliku i u okvirima nacističke Njemačke. U njima autorica najprije opisuje kako je BDÄ, prvo udruženje njemačkih doktorica koje je zastupalo njihove profesionalne interese kao društvene/rodne grupe, bez ikakvog intelektualnog otpora osvojeno *Gleichschaltung*-om, tj. koordinacijom svih političkih i društvenih institucija u Njemačkoj koja ih je dovela pod kontrolu Nacionalsocijalističke njemačke radničke partije u proljeće 1933. Tim činom sve doktorice Jevrejke koje su činile jednu trećinu članstva su otjerane iz BDÄ a samo je jedna njemačka

⁷ Četvrto poglavlje nosi naslov: “Building the Volksgemeinschaft and Supporting Racial Hygiene in the Bund Deutscher Mädel and Reichsmütterdienst”, 130-172, peto: “Advocating Healthy Infant Nutrition Practices through Breast Milk Collection: Maternal Guardians on the Home Front”, 173-219.

doktorica koja nije bila Jevrejka javno napustila to profesionalno udruženje. Potom su u Statutu Udruženja izbrisane ranije postojeće klauzule o političkoj i vjerskoj neutralnosti te je medicinska praksa doktorica okupljenih u BDÄ, usmjerena ka ideološkoj indoktrinaciji djece i žena *arijevske rase*, nakon toga oportuno nastavljala ispunjavati političke ciljeve nacista. BDÄ je do 1936. godine raspušten u skladu sa tendencijom anuliranja žena u javnoj i političkoj sferi režima te je umjesto njega osnovan Odjel doktorica koji je djelovao unutar Komore doktora Rajha gdje su muški glasovi ubjedljivo dominirali nad ženskim. Profesionalni angažman njemačkih doktorica u ovom periodu ostvaruje se unutar Lige njemačkih djevojaka (Bund Deutscher Mädel, BDM), ženskog ogranka Hitlerove mladeži, te unutar Majčinske službe Rajhu (Reichsmütterdienst, RMD) putem koje one nastoje formirati ekskluzivnu zajednicu *zdravih* žena Njemačke i usaditi im osjećaj dužnosti da svojim tijelom, (porodičnim) životom, potomstvom treba da obezbijede budućnost *Volka i tisućljetnog Rajha*. U tom smislu je dr. Ilse Szagun, upraviteljica Protestantskog bračnog savjetovališta, koja je bila dio struktura političke moći te je i kreirala principe zdravstvene politike, znala podvući za posjetitelje Savjetovališta važnost seksualnih dužnosti koje su imali prema njemačkoj naciji.

Najupečatljiviji dio četvrtog poglavlja je prikaz centra za obuku doktora/-ica (*Alt-Rehse*, Mecklenburg, Sjeverna Njemačka), smještenog u bajkovitom prirodnom okruženju, koji je, prema svjedočenjima, poticao *duhovnu obnovu* polaznika/-ca dok su unutar svoje probrane zajednice razvijali prijateljstva, uz logorsku vatru, smijeh, radne akcije, sportske aktivnosti, te uz predavanja o Nirnberškim rasnim zakonima, rasnoj higijeni koja će ove žene koje su se pozivale na maternističke i koncepte rodne empatije dovesti do eutanazije, medicinskih eksperimenata, masovne sterilizacije, rada u koncentracionim kampovima ili rasno-političkim uredima Nacional-socijalističke partije u kojima su lupom tražili jevrejske korijene u pedigreu „običnih građana“. U fokusu posljednjeg, petog poglavlja su ustanove za prikupljanje majčinskog mlijeka. Njihovo utemeljivanje u Njemačkoj je 1927. godine pokrenula dr. Marie-Elise Kayser svojom matičnom ustanovom tog tipa u Erfurtu da bi pomogla bolesnoj i ugroženoj djeci koju majke nisu mogle dobiti.

Dolazak nacista na vlast i njihov fokus na majčinstvo iskoristila je da zadobije podršku za ove ustanove koje se otvaraju širom Njemačke i nad kojima Partija preuzima kontrolu jer je *majčinsko mlijeko* bilo percipirano kao nacionalni prirodni resurs. U vremenu rata, doktorice ne samo da nastoje svojim diskurzivnim djelovanjem osmisliti koncept maksimiziranja učinkovitosti njemačkih žena, iz donjih društvenih slojeva, kao domaćica, supruga i majki, već i kao radnica, budući je njemačka ekonomija trebala, usljed odsustva muške radne snage, žene u fabrikama (u tom smislu daju prijedloge da novorondčenčad tokom radne sedmice živi u tvornicama). Time se je fokus sa privatne sfere, zaključuje autorica, unutar koje je žena svojim radnim aktivnostima u koje su spadale i prokreativne trebala služiti *Volk*-u, prebacivao na iskorištavanje ženske radne snage u industriji a sve u svrhu ispunjavanja nacionalne agende.

Nadam se da će ovaj iscrpan prikaz približiti čitateljima/-cama važnost teme koja je obrađena u knjizi profesorice Melisse Kravetz i različite uglove njenog sagledavanja koji doprinose kvaliteti ovog znanstvenog štiva u kojem je na izbalansiran način elaborirana profesionalna djelatnost doktorica, žena porijeklom iz privilegiranih društvenih slojeva, u vrijeme kada se koncipirala i profesionalizirala medicinska *znanost* intenzivno prožeta (političkom) ideologijom a žene tražile svoju djelatnu nišu unutar profesionalnog, društvenog, javnog prostora. Ovo je priča i o profesionalnom i intelektualnom oportunistu (uvijek aktuelna) i pomjeranju granica ženskog djelovanja i ostvarivanju ženskih prava koje se dešavalo unutar strogo zadatog patrijarhalnog koncepta i uz žensko podupiranje esencijalističke rodne politike. Ovo je i priča o „ženskoj empatiji“ i „majčinskom instinktu“ apliciranom na klasno, rasno i biološki privilegirane članove društva. Budući da koncepti koji su u fokusu ove knjige i koji motiviraju političku, društvenu i individualnu djelatnost nisu stvar (daleke) prošlosti, autorica ovom studijom nudi model i inspiraciju za istraživače/-ice spremne da se uhvate u koštac i sa ovim „mračnim“ aspektom rodne historije.

Sabina Veladžić